

NÄCK OCH STRÖMKARL.

Av de övernaturliga väsen, som tänkas hålla till i sjöar och vattendrag är kanske Näcken den mest kände.

Finns denna benämning i Eder trakt och vad menar man därmed?

Finns även benämningarna: sjönäck, näcktomte, näckgubben.

Känner man benämningarna: näcken blott i vissa uttryck, ofta av svordomskaraktär. Ex.: "full i näck" = full i f-n, "uckin näck" = en sådan elak person.

Ingår i Eder trakt näck i växtnamn. Ex.: näckros, näckblad, näckblomma /Caltha palustris/, näckgylta /= frukt av näckros/, näcklilja, näcktuppa.

Ge ex. på ortnamn i Eder trakt, vari näck ingår. Ex.: Näcksjön, Näcktjärn etc. Anses näcken hålla till där? Känner man till benämningen näckbrunnar /= gungfly, gyttjehål/.

Var noga med att ta reda på om benämningen näcken är gammal och ursprunglig - så långt de äldstas minne når tillbaka - eller om den är senare inkommen! Om det senare är fallet, vilken var då den äldre benämningen, som undanträngdes av näck.

Anser man att näcken särskilt håller till i lugnt vatten, i sjöar e.dyl. under det att forskarlen, strömkarlen e.dyl. håller till i rinnande vatten, forsar e.dyl.? Kunde näcken förekomma även i havet? "Näcken" finns i havet, man bör mana honom i land när man badar.

Var näcken huvudsakligen ett väsen som man skrämde barn med och som även höll till i brunnar?

Trodde man att näcken var orsak till ett slags utslag på benen näckbett? - "Älvabläkster" orsakades av att man varit för nära näcken

Känner man till bruket att vid bad binda näcken? Hur tillgår detta? Man sticker en kniv eller något annat föremål i sjölannet innan man badar. När man slutat bada tar man bort kniven, man "löser näcken".

Innan badet kastar man en sten så att den faller lodrätt ner i vattnet utan plums - "binda näcken". Efter badet kastar man en sten som plumsar - "lösa näcken".

"Binda näcken" gjordes vid bad; man stack en nål i ett sävstrå, efter badet skulle man ta ur nålen "lösa näcken".

Ropade och hojtade man eller läste man någon formel samtidigt som man iakttog nu nämnda seder: ex.: "Neck, neck nålatjuv

far din var en stålatjuv,

mor din var en frilla,

gick i gårdarna och gjorde illa"

Eller: "Här sätter jag min kniv i land;

kommer näcken, kommer han inte fram".

Eller: "Bort du leda troll, bort du stygge näck!

Så långt skall du vara från detta land,

som detta ropet höras kan:

Ho, ho hagla!"

Uppteckna noggrant alla dylika formler! Efterforska särskilt ropet: "Ho, ho hagla" - "ho, hej haggla i vär" el.dyl.

Finns det något annat namn på denna sed än "binda näcken"? Kan man kalla det "offra åt näcken".

Tror man att näcken kan uppträda i hästgestalt och i så fall blott tillfälligt eller alltid?

Är någon viss färg särskilt typisk för denna "häst". Känner man till uttrycket näckabrokot(= näckbrokig) använt om färgen på vanliga hästar?

Hade man något särskilt namn på denna häst: bäckahästen, vattenhästen, trollhästen?

Eller sade man blott, att det var näcken som förskapat sig till en häst?

Var brukade denna häst hålla till? Varifrån brukade han komma upp? Ur någon sjö? eller rinnande vatten?

Uppteckna sägner och berättelser, i vilka det omtalas, hur denna häst brukar visa sig!

Är det någon särskild tid på året och dygnet, som han gärna visar sig på? Natten, sällan på våren och den tidiga hösten, inte mitt på dagen men annars när som helst.

Blir man sjuk av att möta näcken?

Kunde man fångas? På vilket sätt: med ett stålbeta.

Känner man till följande sägner som handla om bäckahästen och näcken i hästgestalt?

Några barn leka vid en sjö eller å. En häst betar där, och barnen klättra upp på hans rygg. För att barnen skola få rum gör sig hästen längre, men då säger ett av barnen: "Kors i jessu namn vilken lång häst" e.dyl. Då rusar hästen i vattnet.

En häst lockar upp flera barn på sin rygg, men en parvel, som ännu inte kan tala rent, är för liten, säger: "Ja näcker inte opp" e.dyl. Då bär det i vattnet med hästen.

Hur går det i dessa sägner med de barn, som redan kommit upp på hästryggen?

Ibland är det en ryttare på en grann häst, som lockar någon att sitta upp bakom sig, varefter det bär i väg med en förfärlig fart. Ofta räddar sig personen ifråga genom att nämna Guds namn.

Det finns även sägner av samma typ som de nu anförda, ehuru de till detaljerna mer el. mindre avvika. Uppteckna även dessa. Uppteckna alla berättelser om hur näcken försöker röva till sig människor och djur, lurar dem i sjön eller ån o.s.v.

En bonde lägger märke till en främmande häst, bland sina egna djur. Han betslar honom och kör med honom i åkern - harvar med honom e.dyl. Men vid ett tillfälle glömmer han sig och tar av betalet. Då rusar hästen i sjön eller ån.

Har man hört talas om att näcken red hästarna (liksom maran). Hur skyddade man dem för detta: en lie hänges upp ovanför dem.

Har man hört talas om sjöhästar, som kommit upp ur sjön men som

dock i likhet med verkliga hästar kunde tämjas, och vilka visade sig vara goda springare? Har man hört talas om att det skulle vara havsfruns hästar?

Tror man att näcken kan uppträda även i andra gestalter än som häst? I så fall vilka?

Om benämningen näck ej finns i Eder trakt, vad har man då för namn på det övernaturliga väsen, som brukar hålla till i sjöar och vattendrag: älven, vattenälven, strömkarl, strömgubbe, ström-tuss, strömkatt, Strömjan, forskarl, forsgubbe, ågubben, bäckgubben, havsmannen, gölamannen, dammapägen, kvarnkarlen. kvarnhusagubben.

Om flera av dessa benämningar finnas samtidigt, angiv då noga, vad som åsyftas med de olika benämningarna!

I fortsättningen behandlas nu en del föreställningar, sägner och berättelser, som gälla näckgestalten i allmänhet, alltså såväl näcken, som strömkarlen, forskarlen o.s.v.

Hur föreställde man sig detta väsen? Beskriv - helst genom att återge ordagranna uppteckningar rörande utseende, klädsel m.m. - Har man hört talas om att strömkarlen eller näcken uppträtt naken?

Fanns det vissa platser, vissa vatten som särskilt ansågos vara tillhåll för näcken, strömkarlen etc.: nordrinnande vatten, under vissa broar, vissa forsar. Jfr sid. 1.

Finns föreställningen, att det särskilt höll till i kvarnar (Jfr namnen kvarnkarl m.fl. ovan) och att det ibland stannade kvarnarna genom att sätta sig på vattenhjulet?

Finns föreställningen att näcken, strömkarlen etc. uppträder som spelman? Uppteckna alla sägner och berättelser härom!

Efterforska särskilt följande:

En människa hör näcken eller strömkarlen spela och säger, att denne aldrig kan bli salig. Näcken upphör så att spela. - Samma människa ångrar sig sedan och uttalar sin förvissning om att näcken vinner salighet. Denne börjar då åter spela.

Näcken el. strömkarlen spelar - och sjunger? - psalmer.

En okänd spelman (d.v.s. näcken el. strömkarlen) kommer in på en lekstuga och börjar spela. De som dansa kan ej sluta och spelmannen spelar ned dem i ån. Ibland avslöjas spelmannen i tid.

Näcken slår sönder fiolen, då man säger att han spelar illa; lagar den sedan åter och spelar vackert.

Har man hört talas om, att näcken el. strömkarlen lärt ut sin spelkonst? Har det även i Eder trakt funnits spelmän, som lärt sig spela av näcken? Hur gick detta till: man går till en fors, bro, nordrinnande vatten, till ett kvarnhus, en torsdagskväll (se föreg.), tre torsdagskvällar i rad etc.

Man skall ge honom ett köttstycke, en helsvart katt, blod ur vänstra lillfingret etc.

Ger man häcken för liten gåvallär han endast att stämma

instrumentet.

Har man hört talas om att man måste spänna bälte med näcken, om man ville lära sig spela av honom. Man bör då ta ett halmstrå till bälte eller ett barkbälte

Vilket instrument spelade näcken (fiol, handklavér)?

Vad spelade näcken? Blott dansmusik (polskor) eller även andra låtar?

Uppteckna det man känner till rörande sådana spelmän, som lärt sig spela av näcken eller strömkarlen. Om själva melodierna äro kända, så uppteckna om möjligt även dem!

Efterfråga särskilt följande:

När en spelman på en lekstuga börjar spela det musikstycke han lärt av näcken, kan han inte sluta, förrän någon skär av strängarna.

Blott om spelmannen spelar den sista reprisen på strömkarspolskan, kan spelmannen ej sluta förrän strängarna skäras av.

En spelman som lärt sig spela av näcken eller strömkarlen spelar så att stolar, bord och andra föremål dansa.

En spelman som lärt sin konst av näcken, kan laga så att fiolen spelar av sig själv.

Vad kallas det musikstycke, som man hör näcken spela eller som man en gång lärt sig spela av honom: näckpolska, strömkarlpolska, näckaspel, strömpolska, elvstrike, strömkarspolske, näckpolska, älvdansen.

Hur många repriser har den: 14, 12? Vilken repris är den farligast?